

Націоналізм і демократія: суспільство національне чи суспільство громадянське?

Проблематика демократії та демократизації навряд чи втратить свою актуальність найближчим часом. Мова може йти хіба що про зміщення тематичних акцентів з перспектив на наслідки демократичних трансформацій. Безперечно, що результати цих трансформацій різні – хтось виграв, а хтось програв; комусь вдалось створити більш-менш ефективну демократію, а комусь її жалюгідну пародію олігархічного чи автократичного стибу. Ось тут (головним чином перед тими світовими центрами сил з яких ліберальна демократія поширювалася) і постало питання ідеологічного виправдання провалів у демократизації, котрих, за одвічним законом конкуренції, завжди більше, ніж успіхів. Потреба в такому ідеологічному виправданні є вкрай нагальною, адже на початку посткомуністичних трансформацій було задекларовано, що ринок і демократія є безальтернативними й єдино прийнятними економічним та політичним устроями.

Справді, країни і народи, котрі замість «свободи, рівності, братерства» отримали зубожіння, корупцію, розкол, очікують на пояснення щодо того, яким чином «великі демократичні сподівання» перетворились на зовнішню залежність та внутрішню деградацію. І пояснення (принаймні одне з головних) було знайдено – це ідеологема про «недостатню розвиненість громадянського суспільства». Всім, хто волатиме й нарікатиме з приводу недосяжності й оманливості «світлого демократичного майбутнього», що заступило «світле комуністичне майбутнє», відповідатимуть – «розвивайте громадянське суспільство і новий омріяний світ з часом прийде й до вашого краю». Подібна відповідь є пом'якшеним варіантом більш відвертої – «у своїх бідах винні лише ви самі, а тому будьте старанними, слухняними і не нарікайте».

Від самого початку посткомуністичної трансформації тематика «громадянського суспільства» була однією з провідних¹. Цінність та функціонування цього суспільства подається проповідниками й практиками тотальної демократизації як чарівний препарат, котрий цілковито вилікує і від хвороби тоталітаризму, і від її рецидивів, що здебільшого виявляються в авторитарно-націоналістичних формах. Падіння комуністичного тоталітаризму стало приводом до реанімації концепції й практики громадянського суспільства, теорія та ідеологія якого перетворились на один із концептуальних засобів посткомуністичної трансформації. В словникові «будівника демократії» термін «громадянське суспільство» є ключовим, а вся демократизація доволі часто нагадувала реалізацію такого словника.

Розмитість концепції «громадянського суспільства» і невизначеність його меж, як концептуальних, так і реально-політичних, надає цій концепції надзвичайної політичної зручності². З політико-технологічного погляду, поширювати мало зрозумілу та невизначену концепцію набагато ефективніше, ніж концепцію визначену й зрозумілу. В першому випадку, уникаючи відповідальності та ідеологічно «граючи» на різнотлумаченнях, можна нав'язати об'єктам домінування та гегемонії почуття вини за їх неспроможність втілити цю невизначену й мало зрозумілу концепцію; можна формулювати цілковито довільні, і так само «розмиті», критерії ступеня впровадження концепції «громадянського суспільства» в життя; нарешті, будь-який провал в справі посткомуністичного реформування можна пояснювати недостатньою зрілістю, «ще недостатньою сформованістю», цього суспільства.

Після падіння комунізму ідеологія, риторика й практика «громадянського суспільства» набули глобального поширення в рамках сучасної «хвилі демократизації», яка походить з євроатлантичного світу і спрямована на трансформацію всієї системи міжнародних від-

¹ Э. Геллнер, *Условия свободы. Гражданское общество и его исторические соперники*, пер. М.Б. Гнедовского, М. 2004, с. 9, 24 [первое издание: E. Gellner, *Conditions of Liberty. Civil Society and Its Rivals*, London 1994].

² Т. Нейрн, *От гражданского общества к гражданскому национализму: Эволюции мифа*, «Логос» 2007, № 1 (58), с. 30.

носин та окремих держав за відповідними цьому «світу» ліберально-демократичними стандартами. На думку (нині вже колишнього) державного секретаря Х. Клінтон, громадянське суспільство є (разом з ринком і демократією) є одним з трьох наріжних каменів, на яких тримається вільний народ і держава. Вона ж доводить, що громадянське суспільство є водночас і самоцінністю, і умовою успішного функціонування двох інших елементів – ринку й демократії, забезпечуючи плюралізм і контроль.

Основними структурними складовими громадянського суспільства вважаються громадські (неурядові) організації, а власне громадянське суспільство визначається як недержавний сегмент суспільних відносин, в якому громадяни можуть і мають право організовуватися задля досягнення спільних цілей та реалізації спільних цінностей, котрі (цілі й цінності) не суперечать існуючому законодавству. Таке загальне уявлення дало підстави тій же Х. Клінтон говорити про три інституційні фактори успішного існування «вільного народу й держави» – громадські (неурядові) організації, бізнесові інституції, представницький уряд. Вона вважає, що громадянська активність має ключове значення сама по собі, тобто становить самоцінність.

Надзвичайно прикметним є те, що наведена вище апологія громадянського суспільства належить державному секретарю єдиної світової наддержави. Таким чином, зайве підтверджується, що громадські (неурядові) організації відіграють одну з ключових ролей у здійсненні сучасної зовнішньополітичної діяльності, а кожне окреме національне громадянське суспільство має досить високий ступінь інтернаціоналізованості, постаючи вміщеним до міжнародної мережі зв'язків у рамках глобального громадянського суспільства. Передусім, все це стосується розвинених держав світ-системного ядра, які мають достатній фінансовий потенціал аби громадські організації підтримувати, чи навіть утримувати; а також держав, котрі здійснюють активну зовнішню політику. В глибоко інтегрованих, ринкових, демократичних міжнародних системах рівень зовнішньополітичної активності й рівень розвитку пов'язані прямо пропорційно. Прискорено зростаючі обсяги цієї активності зумовлюють потребу в залученні додаткових організаційних ресурсів до процесу здійснення зовнішньої полі-

тики – потребу в розширенні інституційної бази та арсеналу засобів зовнішньополітичної діяльності.

Водночас, існування широкої мережі неурядових організацій створює передумови для більш гнучкої та прихованої зовнішньої політики, надаючи додаткові («м'які») засоби впливу на інші, передусім менш розвинені й бідніші, країни. Сучасна великодержавна влада є значною мірою «м'якою» владою, здійснюючись не безпосередніми засобами дипломатичного тиску, погрози зброєю та її застосування, економічної дискримінації і санкцій, а опосередковано – зокрема через власні громадські (неурядові) організації та їх закордонні філії і через фіктивні громадські організації створені в країнах-об'єктах впливу. Таким чином, в структурі модерної міжнародної політики навколо великої держави, а тим більше наддержави, формується інституційна мережа впливу, що дає можливість проникати в громадянські суспільства інших країн, опосередковано впливаючи на зовнішню та внутрішню політику цих країн та підмінюючи їх національні інтереси власними.

Нещодавні події «арабської весни» ще раз підтвердили важливу роль громадських (неурядових) організацій в процесах змін політичних систем на користь домінуючих держав євроатлантичного світ-системного ядра. Діяльність зарубіжних неурядових організацій, а також місцевих фіктивно незалежних неурядових організацій, створених коштом закордонних держав, викликає негативну реакцію національних урядів цілком різних країн. Так обмеження (політичні й правові) щодо діяльності спонсорованих із-зовні неурядових організацій запроваджують і Єгипет, і Росія, і Ізраїль, і Канада. Йдеться про зовсім різні держави та суспільства, які прагнуть одного – збереження внутрішньої стабільності й цілісності та уникнення зовнішньої залежності.

Тематика «громадянського суспільства» є передусім теоретичною та ідеологічною тематикою. Попри потоки прикладних і описових досліджень, здійснених у цій популярній галузі, природа, будова й призначення цього суспільства залишаються невизначеними. З одного боку, маємо широке розуміння, згідно з яким громадянське суспільство становлять всі ті суб'єкти (колективні та індивідуальні) полі-

тичного процесу, що не перебувають при владі. З іншого боку, маємо розуміння вузьке, згідно з яким це суспільство передусім складають неурядові громадські організації. Головним, що об'єднує ці полярні визначення є протиставлення громадянського суспільства державі, а у конкретно-історичному випадку національної держави – протиставлення цьому типу державності та національному суспільству, як її опори.

В рамках сучасного суспільства співіснують два різні підсоціуми – максимально уніфіковане та однорідне національне суспільство (витвір націоналізму) й максимально розмаїте, слабко структуроване громадянське суспільство (витвір ліберальної демократії). Така відмінність не могла не породити суперечність між двома означеними суспільними сферами. Крім того, суттєво відмінним є ставлення цих суспільних сфер до інституту національної державності. Національне суспільство потребує національної держави, постаючи її опорою. Натомість, громадянське суспільство функціонує як осібно від держави і таке, що протистоїть їй чи навіть стримує її. Таким чином, громадянське суспільство є, по-суті, протестним, а національне суспільство є, по-суті, консолідуючим. Обидва ці суспільства навряд чи зможуть існувати в цілковитій гармонії. Причому, річ не лише в різних структурах цих суспільних сфер, їх різному функціональному спрямуванні (на урізноманітнення та на уніфікацію). Громадянське суспільство може містити як складову інституційні сегменти, спрямовані на підірив національної єдності – зокрема, різноманітні автономні етнічні організації, котрі, здійснюючи підривну діяльність, знайдуть собі надійний політичний, правовий, громадсько-публічний притулок в суспільстві громадянському.

Стратегічний вибір між національним та громадянським суспільством обумовлюється цілим комплексом політичних обставин, в тому числі, обставин міжнародно-політичних. Країни, в яких справа націоналізму все ще залишається недовершеною – йдеться про народи, які не мають ні ефективної національної держави, ні цілісного національного суспільства – не можуть перейматися справою побудови суспільства громадянського. Натомість, ті держави і соціуми, які вже відбулися цілком можуть собі це дозволити. Слід зауважити,

що суспільна сфера, котра визначається як громадянське суспільство виникає об'єктивно і навряд чи можна («від початку й до кінця») штучно її вибудувати. Вона виконає свою позитивну функцію тільки тоді, коли буде похідною суспільства національного, доповнюючи це національне суспільство в справі генерування патріотизму й формування патріотів.

Викликає серйозну стурбованість тенденція до одержавлення громадянського суспільства, яка в країнах розвиненої і зрілої ринкової та ліберальної демократії знаходить своє вираження у делегуванні права на виконання частини державно-адміністративних функцій неурядовим організаціям. Все це йменується партнерством державного й громадського секторів, а насправді є звичайнісіньким одержавленням та експансією етатизму, коли автономні недержавні інституції фактично перетворюються на органи державної влади. Саме у такий спосіб громадянське суспільство втрачає свій сенс, перестає бути собою, стає відгалуженням, зазвичай периферійним, держави. Подібні процеси відбуваються й у країнах «молодої» демократії. Однак, тут одержавлення здійснюється під гаслом «розбудови громадянського суспільства», коли держава починає брати участь у створенні сектора суспільства, який вже за визначенням мав би бути незалежним від неї. Загалом, в обох випадках етатизації громадянського суспільства йдеться про «грантожерство», паразитування на державному бюджеті та навіть корупцію. Справді, недержавний сектор є надзвичайно зручним каналом «відмивання» державних грошей корумпованими чиновниками. Принаймні в багатьох пострадянських країнах виникнення нових і нових недержавних інституцій може бути свідченням не стільки зростання громадянської активності, скільки доказом корупційної діяльності.

Проблематика співвідношення між національним і громадянським суспільством має важливий міжнародно-політичний вимір. Цей вимір стосується всієї будови світової політики, яка до сьогодні ґрунтувалася на принципах і структурах домінування – в усіх системах світової політики завжди були домінуючі держави, які, з огляду на свій статус, здійснювали відповідні стратегії. Одним із засобів контролю над слабшими країнами є нав'язування їм концепцій та ін-

ституційних облаштувань, котрі відволікають ці країни від головної справи – творення національних держав й оформлення національних суспільств. Чим «далі» від світ-системного ядра, тим більшого стратегічного значення набуває зміцнення і розвиток національних держав та суспільств і тим меншого – побудова громадянського суспільства.

В разі, коли держава і суспільство, які вже мають сформоване національне суспільство і національну державу, нав'язують ще не сформованим державам і суспільствам необхідність побудови громадянського суспільства, вони: по-перше, стримують становлення потенційних конкурентів; по-друге, отримують засіб контролю за внутрішніми політичними ситуаціями в об'єктах домінування. В останньому випадку, слід мати на увазі, що будь-яке громадянське суспільство містить у собі, як одну з головних складових, мережу автономних та незалежних (передусім – від власної національної держави) інституцій і організацій. Проте, заснування та функціонування таких інституцій та організацій може підтримуватись і спонсоруватись із-за кордону. На сьогодні, жодна суспільна сфера не надає стількох каналів зовнішнього впливу на внутрішню ситуацію, скільки надає громадянське суспільство. Перебування і діяльність в рамках громадянського суспільства створює додатковий захист для будь-якого корупціонера, адже законно виправдані репресії стосовно себе він може подати як замах на громадянські свободи, а отже й громадянське суспільство.

Базисом громадянського суспільства є ефективне і функціональне національне суспільство. Власне, в найширшому розумінні, громадянське суспільство є тим самим національним суспільством лише розглянутим під кутом зору інституційного й ціннісного розмаїття. Держава, в якій жорстко протистоять два різних – громадянське й національне – суспільства має серйозні проблеми з цілісністю й легітимністю. Функціонування громадянського суспільства можливе тільки за умов ефективних інститутів державної влади. Без цієї базової передумови воно або «потоне» у хаосі бездержавності, або перетвориться на засіб впливу в розпорядженні зовнішніх сил. Громадянське суспільство спроможне виконувати свої контролюючі функції щодо інститутів державної влади винятково тоді, коли ці інститути

вже сформовані й ефективно функціонують. Слабка держава матиме й слабке та неповноцінне громадянське суспільство. Причому, слід чітко уявляти історичну послідовність: «спочатку сильна держава й нація – потім сильне громадянське суспільство».

Спроби насадити модель «громадянського суспільства» в країнах відмінної від євроатлантичної культурно-цивілізаційної приналежності доволі часто зазнають невдачі, а іноді провокують соціальні конфлікти та громадянські війни. Міжнародна політика в усіх її історичних формах ніколи не була настільки мирною та доброзичливою, настільки ґрунтованою на співпраці, а не конфлікті, аби стратегічний імператив державного виживання й самозбереження міг бути зігнорованим на користь інших стратегічних пріоритетів. Тим більше це стосується національних держав, які нещодавно здобули свою незалежність, що робить їх вкрай уразливими і залежними від більш розвинених і заможних народів, великих держав та їх союзів. Причому необхідно ще раз наголосити, що громадянське суспільство є одним із кращих шляхів проникнення в державу, особливо якщо ця держава перебуває на стадії формування.

Нині громадянське суспільство має певні історичні перспективи переважно в середніх та малих державах Центральної і Східної Європи. Основу громадянських суспільств цих країн складуть різні форми організації середнього класу. Натомість авторитарно-ієрархічні організаційні принципи імперій та великих корпорацій відверто суперечать демократичним засадам центрально-східноєвропейського громадянського суспільства – національного витвору національних середніх класів. Повноцінне громадянське суспільство в країнах Східної Європи можливе за виконання двох необхідних умов: по-перше, якщо це суспільство виникне, тобто об'єктивно сформується, а не буде штучно сконструйованим в інтересах потужних великих держав та їх об'єднань чи «вітчизняних» олігархічних кланів; по-друге, якщо воно зростатиме на базі міцних, і вже сформованих, національного суспільства і національної держави. Тому й в східноєвропейських нових незалежних державах проблематика розбудови громадянського суспільства є вторинною порівняно з проблематикою національного та державного будівництва.

Національне суспільство є породженням націоналізму й національної інтеграції, які постають складовими ширших процесів світової трансформації. Націоналізм не передбачає, як стверджують його окремі критики, а виключає будь-яку відособленість та ізоляцію. Він є суспільно-політичною силою глобального масштабу, що надає зразки соціальної організації та консолідації всім суспільствам – це універсальна модель незалежного державницького існування окремого суспільства в середовищі так само державно незалежних суспільств³. Націоналізм навіть має власне утопічне бачення світу як «сім'ї націй». Йдеться про таку міжнародну царину, в якій всі етнічні групи реалізували своє національне прагнення до державної незалежності та мирно співіснують, оскільки відсутня головна спонукка до конфлікту й війни – нереалізованість прагнення до самостійного існування у власній державі. Таким чином, націоналізм запропонував людству нову форму соціальної інтеграції, породженням якої стали національні суспільства.

Націю слід вважати одним із різновидів інтеграційного об'єднання. Рівень інтегрованості національного суспільства набагато вище, ніж рівень інтегрованості найбільш розвиненого регіонального інтеграційного об'єднання. Загалом, саме нації є свого роду шедеврами інтеграційного поступу людства, адже йдеться про багатомільйонні суспільства, котрі досягли надзвичайно високого рівня соціальної й моральної щільності та взаємозалежності, наблизившись, принаймні за формою, до соціо-біологічних спільнот людської праісторії. Тому критики націоналізму так часто говорять про трайбалізм і клановість, етнічну обмеженість та національну упередженість, випускаючи той історичний факт, що власне національна спільнота виникла й розвинулась як відповідь на цілком сучасні політичні, економічні, технологічні виклики, задовольняючи соціальну потребу в єдиному політичному просторі (національна держава), єдиному економічному просторі (національний ринок), єдиному культурному просторі (національні освітня, наукова, промислово-технологічна бази)⁴. Історія

³ Э.Д. Смит, *Национализм и модернизм: критический обзор современных теорий наций и национализма*, М. 2004, с. 218, 219.

⁴ Е. Гелнер, *Нації та націоналізм*, пер. з англ., К. 2003, с. 92–93.

свідчить, що процеси інтернаціоналізації та утворення національних держав і націй є синхронізованими в історичному часі. Націоналізм передбачає інтернаціоналізм і навпаки, адже національна спільнота і її державність формуються в середовищі подібних держав і спільнот, детермінуючись їх сукупною дією.

Громадянське суспільство, вже за визначенням, не може сягнути рівня інтегрованості суспільства національного – це змагальна сфера протистояння й боротьби. Фрагментованість є природним станом цього суспільства і мова може йти лише про конструктивну або деструктивну фрагментацію, плюралізм або розбрат. Громадянське суспільство – це розмаїття цінностей, практик, інституцій і воно не може бути іншим не змінивши своєї природи. Тому й це суспільство приречене на внутрішнє протиборство та протистояння з державою. Натомість національне суспільство є втіленням базових цінностей націоналізму – рівності, державності, досягнення максимально високого статусу власної держави у міжнародних відносинах. Йдеться про егалітарний соціум, в якому належність до однієї нації й держави урівнює всіх – незалежно від їх багатства, статусу, походження, освіченості та інших диференціюючих якостей. Подібно, національне суспільство постає опорою незалежної зовнішньої політики та джерелом зростання статусу відповідної національної держави у міжнародних відносинах – джерелом ресурсів, наснаги, єдності й лояльності.

Національна держава може вважатися історичною надбудовою національного суспільства – його інституційною функцією. Цей тип державності продемонстрував свою ресурсну потужність, політичну ефективність та історичну тривалість саме завдяки тому, що мав за опору суспільство національне, живлячись соціальною енергією нації. Припустимо, що світ націй і національних держав, рано чи пізно, відійде в історичне минуле, проте сьогодні ще важко говорити, який «світ» прийде йому на зміну. Нині відсутні реальні історичні альтернативи національним державностям. Ці альтернативи: або відійшли в минуле, йдеться про імперії, класові та ідеологічні держави, різноманітні релігійні (теократичні) державні утвори («халіфати»); або ще структурно не сформувалися, функціонально не визначилися й істо-

рично не утвердилися, йдеться про регіональні інтеграційні об'єднання та системи колективної безпеки.

Історія знала чимало типів інтеграційних об'єднань. Однак найстійкішими виявилися об'єднання імперські та національні. Зрештою, будь-яке людське об'єднання є тією чи іншою мірою інтеграційним, оскільки без належного рівня соціальної щільності й взаємозалежності воно виявиться недієздатним, а отже й нежиттєздатним. Внаслідок історико-еволюційного добору та боротьби за історичне існування різних типів суспільств і соціальних організацій, а отже й різних типів інтеграційних об'єднань, значна їх частина, виконавши свою історичну місію, відійшли в минуле, демонструючи неефективність та непотрібність. З погляду історії – все змінюється й з плином часу старі соціальні утвори та інтеграційні об'єднання заступаються новими утворами й об'єднаннями, що більше відповідають вимогам наступної (новітньої версії) «Сучасності». Зокрема, непевним є історичне майбутнє безпекових об'єднань – систем колективної безпеки. Події кінця ХХ ст. та початку ХХІ ст. засвідчили, що нині вони виконують функцію «подіуму» для демонстрації досягнень національних оборонних систем окремих держав Першого світу, а також функцію інституційного засобу домінування в розпорядженні цих держав. Подібно й регіональні інтеграційні об'єднання ще не продемонстрували своїх переваг стосовно попередньої історичної форми соціальної організації – нації і національної держави.

Сучасні регіональні інтеграційні об'єднання перебувають лише на початкових стадіях формування, а майбутню історичну форму та соціальну структуру цих об'єднань передбачити досить складно. Можливо, йдеться про якийсь новітній різновид територіальної державності, що відрізнятиметься від національної переважно кількісними параметрами, переймаючи всі присутні властивості держави як такої. Можливо, мова йде про глибоко територіально укорінений та високо інтегрований міждержавний союз, який матиме розгалужену й розвинену інституційну надбудову. Можливо, нічого не відбудеться взагалі й світ або залишиться в рамках національно-державних об'єднань, або ж зануриться в ту чи іншу форму фрагментації (таке собі «нове Середньовіччя»), яка динамічно поєднуватиме стійкість

локального партикуляризму із об'єднавчими закликами й діями універсалізму релігійного, імперського, цивілізаційного чи ідеологічного штибів.

Суперечності взаємодії суспільства національного й суспільства громадянського є окремим відображенням більш ширших суперечностей між демократією й націоналізмом. Однак, слід наголосити, що ці суперечності є похідними й вторинними, оскільки і глобальний поступ демократії, і глобальний поступ націоналізму є всього лиш аспектами становлення Сучасності. Якоюсь мірою, провідною рисою цієї Сучасності слід вважати «прихід мас» у суспільне (політичне, економічне, культурне) життя, а націоналізм та демократія, як і науково-технологічний прогрес та поява глобальних ідеологій, постають лише двома можливими відповідями на історичний виклик «повстання мас». Багаторазове зростання ступеня політичної та економічної участі зумовило потребу в нових організаційних принципах і формах, які дали б можливість ефективно впорядкувати й зорганізувати масове політичне та економічне життя.

Демократія і націоналізм можуть суперечити одне одному на міжнародній арені. Йдеться про випадки їх універсалізації. В разі, коли велика держава чи група таких держав візьме курс на глобальне поширення демократії, цей курс неминуче прийде в суперечність з націоналізмом тих націй, для яких демократія не стала частиною їх національної ідентичності, або націй, які, виходячи з інтересів національної єдності та самозбереження, просто не можуть собі дозволити негайне запровадження демократичного устрою. Так само, небезпечною є універсалізація націоналізму, коли якась нація (переважно велика) починає хворіти на хворобу месіанства, вважаючи свій націоналізм гідним наслідування рештою народів світу⁵. Націоналізм залишається собою тоді, коли залишається в рамках свого власного геополітичного ареалу, коли одна нація визнає за іншими націями той самий обсяг національних прав, що й за собою – ні більше, ні менше. В разі ж якщо інші нації позбавляються своїх національних прав чи їх національне життя починає перелицьовуватися за стандартами на-

⁵ Н.І. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, fifth edition, revised, N.Y. 1978, с. 339.

ції-месії – націоналізм відмирає. У цьому випадку свою позитивну роль і має відіграти демократія, стримуючи (із-середини суспільства) різноманітні войовничо-месіанські тенденції, передусім, великих націй і держав.

Демократія і націоналізм не стільки суперечать одне одному, скільки цілком гармонійно взаємодіють. Демократичний устрій потребує загальнонаціональної стабільності та консенсусу, які, принаймні в сучасних умовах, можуть найкращим чином бути забезпечені саме націоналізмом, який, за своєю об'єднавчою силою, багаторазово перевершує будь-який штучний ідеологічний утвір, а надто якщо цей утвір нав'язано із-зовні. Демократія (йдеться про сучасну представницьку демократію) та націоналізм мають спільні історичні витоки. Обидві ці форми організації політичного життя є наслідком «приходу мас» у політику – відповіддю на виклики масових суспільств індустріальної цивілізації. Існування націоналізму і сучасної представницької демократії в історичному часі – синхронізоване, що є важливим доказом їх соціальної спорідненості. Проте відносини між ними не можуть зводитись до відносин між національним і громадянським суспільством, оскільки ефективний демократичний устрій потребує і першого, і другого. Проблема співвідношення цих двох суспільств перебуває переважно в площині пріоритетності, тобто у необхідності дати відповідь на стратегічне питання: «що первинне – суспільство національне чи суспільство громадянське?». Причому, відповідь ця буде різною для різних держав і народів. Переселенські країни, що формувалися в геополітичній ізоляції, а нині належать до панівних держав світ-системного ядра, цілком можуть надавати перевагу суспільству громадянському перед суспільством національним, твердячи, що друге неможливе без першого. Натомість, нові незалежні держави напівпериферії і периферії (зокрема країни пострадянського простору), якщо вони справді прагнуть незалежності, змушені робити вибір на користь суспільства національного, адже саме його сформованість уможливорює ефективну національну державу, котра й гарантує внутрішню стабільність та високий міжнародний статус.

Streszczenie

Artykuł omawia teoretyczne aspekty korelacji pomiędzy społeczeństwem narodowym a obywatelskim w oparciu o doświadczenia NIS, położonym geopolitycznie oraz układowo na obrzeżach Europy Wschodniej. Sformułowano tezę o pierwszeństwie narodu oraz formowania państwa przed rozwojem społeczeństwa obywatelskiego. W przypadku mocnego państwa narodowego Europy Wschodniej silne narodowe społeczeństwo jest podstawą rozwoju społeczeństwa obywatelskiego. Udowodniono, że naród i państwo narodowe są wynikiem długiego, historycznego procesu integracji. Podkreślono, że wspólnota narodowa jest o wiele bardziej zakorzeniona w historii niż regionalnie zintegrowana społeczność. Społeczeństwo obywatelskie jest widziane jako zagrożenie dla narodowego bezpieczeństwa.

Summary

The article deals with the theoretical aspects of correlation between national society and civil society and based on historical experience of the NIS, which geopolitically and stratificationally located in the Eastern European semi-periphery. The priority of a nation and state building over the development of civil society is declared. In the case of the NIS of Eastern European semi-periphery powerful national state, which is based on a strong national society, is regarded as the main foundation of developed civil society. Nation and nation-state are proved to be the results of long term integration and the historical processes. It is stressed that national community is much more integrated and rooted in history than regional integration communities. Civil society is regarded as a source of some threat for the national security of NIS.